

Varkenscycli op de arbeidsmarkt

Afwisselende tekorten en overschotten op sommige segmenten van de arbeidsmarkt hebben recent de belangstelling voor het verschijnsel varkenscyclus weer doen toenemen. In dit artikel wordt beschreven op welke wijze en onder welke voorwaarden varkenscycli op de arbeidsmarkt ontstaan. Aan de hand van empirisch materiaal wordt nagegaan in welke mate varkenscycli op de Nederlandse arbeidsmarkt optreden. Vooral op de vakdeelmarkten voor verpleegkundigen en onderwijzend personeel is het aannemelijk dat zich varkenscycli voordoen.

DRS. A. BOUMAN*

De varkenscyclus, ook wel aangeduid als het 'spinnwebtheorema' of 'cobweb-theorema', is een begrip uit de economische literatuur. Uitgangspunt is een eenvoudig marktmodel met de prijzen of lonen in de hoofdrol. Prijzen of lonen zouden de vraag onmiddellijk bepalen terwijl het aanbod met een vertraging reageert in verband met de produktieduur (opleidingsduur in het geval van de arbeidsmarkt). Deze vertraging is het nu welke in het economische leven cycli genereert.

Het feitelijk verloop van de cyclus heeft een totale lengte die varieert tussen de 2 en 7 jaar. De omslagpunten van de op- en neergaande fase van de cyclus zijn niet op voorhand vast te stellen omdat de lengtes van de op- en neergaande fase niet aan elkaar gelijk behoeven te zijn. De uitslagen van de cyclus kunnen elkaars spiegelbeeld zijn, maar dit behoeft niet. Immers, het aanbod zal vermoedelijk anders reageren op relatief hoge prijzen (lonen) dan op lage prijzen (lonen). Zijn de opgaande fases sterker dan de neergaande fases dan is de onderliggende trend een stijgende.

Empirisch is het bestaan van de varkenscyclus voor het eerst aangetoond door Hanau¹. Hij vond een bepaald verband tussen het fokken van varkens en de prijsvorming ervan. De afgelopen decennia is ook in het aanbod van sommige beroepsgroepen op de arbeidsmarkt een gedragspatroon onderkend dat de kenmerken heeft van een varkenscyclus. Het eerst in de Verenigde Staten waar over dit onderwerp al in diverse publikaties is gerapporteerd².

De dynamiek van de arbeidsmarkt

Aan de varkenscyclus op de arbeidsmarkt ligt de volgende gedachtengang ten grondslag. Bij een toenemende schaarste op de arbeidsdeelmarkt van een bepaalde beroepsgroep zullen de lonen voor de betreffende beroepsgroep gaan stijgen. Potentiële aanbieders worden uitgelokt om het onderwijs voor de betreffende beroepsgroep te gaan volgen. Het zijn economische subjecten die bij hun studiekeuze een afweging maken tussen huidige kosten zoals studiekosten en gederfd inkomen enerzijds en toe-

komstige baten anderzijds³. In de arbeidseconomische literatuur staat de theorie, die dit gedrag beschrijft, bekend als de 'human capital'-theory⁴. Het onderwijs wordt door deze deelnemers als een investeringsgoed gezien in plaats van als een consumptiegoed. Er zijn aanwijzingen dat deze opvatting ook in Nederland aan terrein wint. Empirisch materiaal ondersteunt de hypothese dat het school- en beroepskeuzeprocess in toenemende mate wordt beïnvloed door arbeidsmarktperspectieven⁵.

Bij een volledige werking van de markt is op het maximumniveau van het vraagoverschot de beloningsvoet het hoogst en de instroom in het bijbehorende onderwijssysteem het grootst. Nu verloopt er enige tijd tussen het moment van de beslissing om een bepaalde opleiding te gaan volgen en het daadwerkelijk aanbieden op de arbeidsmarkt. Bovendien zal niet iedereen onmiddellijk de beschikking hebben over de relevante arbeidsmarktinformatie op basis waarvan de keuze (mede) wordt gebaseerd. Naarmate de opleiding langer duurt en daar voor jonge mannen de militaire dienstplicht nog eens bijkomt, zal de reactie met een steeds grotere vertraging verlopen. Tegen het moment dat daadwerkelijk de arbeidsmarkt wordt betreden is de situatie drastisch veranderd. Wat is er gebeurd?

De leeftijdscohorten die de veel gevraagde opleiding reeds volgden, en die successievelijk in omvang toenamen omdat de beloningsvoet ging stijgen, waren de beslissers die reageerden op het maximumniveau van het vraagtekort voor. De eerstgenoemden konden bij het betreden van de

* De auteur is werkzaam bij het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1. A. Hanau, *Die Prognose der Schweinepreise, Vierteljahresheft zur Konjunkturforschung*, Sonderheft 2, 1927.

2. Zie bij voorbeeld B. Freeman, *The overeducated American*, New York, 1976.

3. Deze afweging wordt niet door iedereen gemaakt. Sommigen volgen een studie louter uit intellectuele nieuwsgierigheid of vanwege persoonlijke ontplooiing.

4. G.S. Becker, *Human Capital*, New York, 1964.

5. Bureau Bartels, *Hollen of stilstaan. Wisselingen in de arbeidsmarkt-discrepancies in de jaren '80*, Oudemolen (Dr.), 1988. Rapport uitgebracht in opdracht van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.

arbeidsmarkt profiteren van de hoge lonen, maar niet voor lange tijd. Het toenemende aanbod deed bij het heersende (relatief hoge) loonniveau de markt al snel ruimen. Het vraagoverschot werd opgeheven en er ontstond druk op de lonen.

De dynamiek van de arbeidsmarkt kan zich na het omslaan van het vraagoverschot in een aanbodoverschot op twee manieren voltrekken. Enerzijds via een aanpassing van de hoeveelheid (werkgelegenheid); de bevooroordeelde groep is niet van zins haar positie in de lonen op te geven, waardoor bij het heersende loonniveau werkloosheid ontstaat. Anderzijds kan de aanpassing via de lonen verlopen: er vindt aanpassing in neerwaartse richting plaats waardoor de werkgelegenheid geen gevaar loopt. In de praktijk blijken de lonen tamelijk rigide in neerwaartse richting te zijn, zeker waar het de nominale lonen betreft. Aanpassing van de lonen zal eerst plaatsvinden nadat de werkloosheid gedurende enige tijd is toegenomen.

Op het moment dat het grootste cohort op de arbeidsmarkt komt, starten zij hun loopbaan met of een lager loon dan waarop zij hadden gerekend of met een periode van werkloosheid. In beide gevallen hebben zij weinig profijt van hun investering. De groep die na hen komt zit in de laatste jaren van het onderwijsstelsel en heeft ook pech. Zij heeft al te veel geïnvesteerd in de opleiding om alsnog te besluiten een ander beroep te kiezen en, voor zover mogelijk, een andere opleiding te volgen. De groep die nog een besluit moet nemen voor een bepaalde opleiding zal zich haasten een andere richting te kiezen. Na verloop van enige tijd zal dus het aanbod voor de deelmarkt in kwestie afnemen en zal zich wederom een vraagoverschot voordoen. Het proces kan weer opnieuw beginnen.

Hetgeen hierboven geschetst is, is natuurlijk een gedachtenconstructie. In de praktijk zijn er instituties werkzaam aan vraag- en aanbodzijde van de arbeidsmarkt, is er wetgeving op het gebied van de lonen, zijn er arbeidsvoorzieningsinstrumenten (PION bij voorbeeld), is er onderwijspolitiek, zijn er veranderende arbeidsomstandigheden enzovoort. Hierdoor zullen varkenscycli op de arbeidsmarkt nooit zo fraai verlopen als Hanau ze vond op de goederenmarkt in 1927. Desalniettemin lijken sommige arbeidsdeelmarkten te worden gekenmerkt door het optreden van varkenscycli.

Ontstaansvoorwaarden varkenscycli

- Als voorwaarden waaronder varkenscycli ontstaan, gelden:
- de arbeidsvraag is gevoelig voor korte-termijnfluctuaties in het economische leven;
 - er bestaat een relatie tussen de instroom in een onderwijsstelsel (potentieel aanbod) en de situatie op de arbeids(deel)markt;
 - deelmarkten met specifieke opleidingsvereisten;
 - de beroepsverspreiding van een specifieke onderwijsrichting is klein, dat wil zeggen de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen zijn gering;
 - de branchespreiding van een specifieke beroepsklasse is klein, dat wil zeggen een beroep is sterk geconcentreerd in een beperkt aantal bedrijfsklassen;
 - de verdringing van lager opgeleiden door hoger opgeleiden is begrensd.

Er dient een significante samenhang te bestaan tussen enerzijds de onderwijsinstroom en anderzijds de situatie op de deelmarkt of het marktsegment waarop de opleiding zich richt. Anders komt het arbeidsmarktproces niet op gang. Uiteraard kunnen instituties die werkzaam zijn op de arbeidsmarkt (bij voorbeeld beroepskeuzeadviseurs en or-

ganisaties van werkgevers en werknemers) het proces versnellen dan wel afremmen. Theoretisch zou het teken van het verband negatief moeten zijn, dat wil zeggen bij een ongunstiger wordende arbeidsmarktsituatie daalt de instroom in het desbetreffende onderwijssysteem. De mate van vertraging is onbekend omdat we niet precies weten hoe snel het proces van informatieoverdracht plaatsvindt.

Een andere voorwaarde die hierboven werd vermeld, is dat de beroepsverspreiding van een bepaalde opleidingsrichting gering is. Er zijn weinig mogelijkheden om met het behaalde diploma uit te wijken naar een ander beroep dan de oorspronkelijke keuze (horizontale substitutie). In recent onderzoek is aan de hand van een spreidingsmaatstaf – de z.g. Ginicoëfficiënt – bepaald wat de arbeidsmarktflexibiliteit is van bepaalde studierichtingen⁶. Gebleken is dat er bij medische opleidingen een vrij directe koppeling bestaat met een bepaald beroep. Ook studies als theologie, farmacologie en letteren kenmerken zich door een lage arbeidsmarktflexibiliteit. Economie, bedrijfskunde en wis- en natuurkunde leiden daarentegen op voor verscheidene beroepen.

De mate waarin verticale verdringing kan plaatsvinden van lager opgeleiden door hoger opgeleiden is van invloed op de varkenscyclus. Bij hoger opgeleiden komt verdringing nogal eens voor. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (O en W) heeft becijferd dat de groei in de werkgelegenheid van academici voor meer dan de helft is toe te schrijven aan verdringingseffecten.

Varkenscycli voor academici en HBO'ers

Uit een recent verschenen rapport van het Ministerie van O en W vatten we kort samen welke deelmarkten voor hoger opgeleiden een cyclisch verloop kennen⁷. Uit de analyse van het WO is gebleken dat er een negatief verband bestaat tussen de relatieve instroom (het aandeel van de instroom van de betrokken studierichting in de totale instroom WO) en de relatieve werkloosheid (het aandeel van de werkloosheid van de betrokken studierichting in de totale werkloosheid onder academici) voor de volgende studierichtingen:

werktuigbouwkunde	psychologie
technische wiskunde	nederlands
informatica	duits
scheikundige technologie	frans (na 1980)
overige techniek	wijsbegeerte
tandheelkunde	pedagogie en andragogie
economie	sociale geografie
rechten (tot 1985)	

Verrassend is het ontbreken van studierichtingen als medicijnen, scheikunde, elektrotechniek en technische natuurkunde. Hun aandeel in de totale instroom in het WO is constant gebleven terwijl hun aandeel in de werkloosheid – uitgezonderd bij medicijnen – is gedaald. Voor medicijnen is hiervoor nog een verklaring te geven (de numerus fixus), voor de overige studierichtingen niet. Opmerkelijk mag het eveneens worden genoemd dat er studierichtingen zijn waarbij een toenemend aandeel in de werkloosheid blijkt samen te gaan met een stijgend aandeel in de instroom. Blijkbaar zijn hier andere motieven in het geding dan de investering in 'human capital'.

6. A. de Grip, J.A.M. Heijke, R.J.P. Dekker en L.F.M. Groot, *De arbeidsmarkt naar beroep in 1992 en de positie van academici daarbinnen*, ROA-W-1987/1, Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Maastricht, 1987.
7. Zie: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Directoraat-Generaal Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek, *De arbeidsmarkt van hoger opgeleiden per opleidingscategorie van 1978 tot 2000*, Zoetermeer, 1988.

Uit de analyse van het HBO is gebleken dat er een negatief verband bestaat tussen instroom en werkloosheid voor de onderwijsrichtingen technisch onderwijs, hotelonderwijs en opleiding leerkrachten basisonderwijs (PABO). Het O-en-W-rapport wijst voorts uit dat bij meer 'consumptief' ingesteld onderwijs sprake is van een positief verband (!) tussen instroom en werkloosheid (toegepaste huishoudwetenschappen, journalistiek, beeldende kunst en muziek). Arbeidsmarktinformatie leidt niet tot een andere studiekeuze, of kan het zijn dat de relevante informatie de beslissers in het geheel niet bereikt?

De conclusie is dat in het WO de arbeidsmarkt een grotere invloed heeft op de studiekeuze dan bij in HBO. De studierichtingen waar de instroom wordt beïnvloed door de werkloosheid omvatten gemiddeld driekwart van de aankomende studenten. In het HBO schommelt dit cijfer rond de 35%. Een reden voor dit verschil kan de opleidingsduur zijn, die bij het WO gemiddeld langer is dan bij het HBO. De vertragsfactor bij de eerstgenoemde groep is dus groter hetgeen het cyclische patroon bevordert. Bovendien zijn de investeringen die een WO-student moet doen, in tijd en geld gemeten, groter dan die van de collega's in het HBO. Vandaar dat in het afwegingsproces bij de studiekeuze van een aankomend WO-student de arbeidsmarktprospectieven vermoedelijk een grotere rol spelen.

In beide analyses is de invloed van de (relatieve) beloningsvoet buiten beschouwing gebleven, terwijl deze variabele toch een belangrijke spanningsindicator is voor de situatie op de arbeidsmarkt. Het ontbreken van voldoende betrouwbare gegevens over de lonen naar studierichting/beroepsgroep zal hier debet aan zijn. Bovendien kan dan een verklaring met behulp van een enkele vergelijking niet meer volstaan⁸.

De varkenscyclus op twee vakdeelmarkten

In het rapport *Hollen of stilstaan* worden vakdeelmarkten gedefinieerd als arbeidsdeelmarkten waarvoor een hoge toetredingsdrempel bestaat als gevolg van specifieke vereisten die aan de toetreders worden gesteld (formeel vakdiploma). Vakdeelmarkten zijn gevoelig voor veranderingen van buitenaf en kenmerken zich door een relatief hoge arbeidsmobiliteit. Eerder werd reeds gesproken van de geringe beroepspreiding van de desbetreffende opleiding. We zullen er twee bespreken, namelijk die van verpleegkundig personeel en die van onderwijzend personeel.

De markt voor verpleegkundig personeel vertoont een aantal kenmerken dat lijkt op die van onderwijzend personeel. Zo is het verloop omvangrijk (15%) en wordt er relatief veel in deeltijd gewerkt. Traditioneel werken in deze beroepsgroep veel vrouwen: bijna driekwart van het personeelsbestand. De opleidingsduur voor verpleegkundigen is drie jaar, die voor ziekenverzorgenden twee jaar.

Verpleegkundigen

Begin 1980 was er op de markt voor verpleegkundigen een omvangrijk overschot van gediplomeerden⁹. Tussen 1980 en 1984 blijkt uit de werkloosheidscijfers meer dan een verdubbeling. In 1984 werd door het Sociaal en Cultureel Planbureau nog een groot overschot voorspeld van zowel verpleegkundigen als ziekenverzorgenden. Werkloosheidsprognoses van 11% in 1990 en zelfs 30% in 2000 werden vermeld.

De ontwikkelingen op deze arbeidsdeelmarkt zijn niet zonder gevolgen gebleven voor de instroom in het opleidingssysteem. Het aantal leerlingen liep snel terug. Met name de in-service-opleiding voor verpleegkunde verloor aan populariteit, omdat na het behalen van het diploma vaak ontslag volgde. De MBO-opleiding (MDGO) zag aan-

Tabel 1. Eerstejaars leerlingen bij opleidingen tot verpleegkundigen en ziekenverzorgenden

	In service verpleegk.	In service ziekenverz.	Totaal in service	MBO VP
1980	10.568	6.800	17.368	542
1982	7.914	5.674	13.588	553
1984	7.074	5.921	12.995	759
1986	9.752	8.309	18.061	1.095
1987	8.580 ^a			

a. Voorlopig cijfer.
Bron: NZI.

vankelijk zijn instroom stabiliseren (1980-1982) doch daarna fors stijgen. Het gaat hier wel om veel geringere absolute aantallen.

Sinds het midden van de jaren tachtig is de arbeidsmarktsituatie aan het omslaan. Het Nationaal Ziekenhuis Instituut voorspelt bij een gelijkblijvend personeelsverloop gedurende de periode 1986-1990 jaarlijks een behoefte aan 21.500 eerstejaars leerlingen (verpleegkundigen en ziekenverzorgenden). Dat de instroom hier bij achterblijft toont tabel 1. Wel is in 1986, als gevolg van een campagne van het Ministerie van WVC, de instroom aanmerkelijk toegenomen. Schattingen over 1987 wijzen evenwel uit dat het instroomeffect van het jaar ervoor als eenmalig moet worden beschouwd. In 1987 was wederom sprake van een dalende instroom terwijl de arbeidsmarkt krappere werd. Thans ligt de geregistreerde werkloosheid voor verpleegkundigen en ziekenverzorgenden aanmerkelijk onder het landelijk gemiddelde.

We hebben eerder gezien dat bij de opleidingskeuze niet alleen het werkloosheidspercentage van de betrokken beroepsgroep van betekenis is maar ook de beloningsvoet. Deze laatste heeft zich ten opzichte van andere beroepsgroepen ongunstig ontwikkeld. De acties van het verplegende personeel voor hogere salarissen zijn hiervan een signaal. Tot slot noemen we de werkomstandigheden die een negatieve invloed kunnen hebben gehad op de instroom.

De conclusie over het optreden van een varkenscyclus voor het verplegende personeel lijkt aannemelijk. Indien bij verbetering van arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden de instroom voor het desbetreffende beroep weer toeneemt zal een nieuw omslagpunt kunnen worden bereikt. Ten aanzien van deze conclusie geldt enig voorbehoud. Net als in het rapport *Hollen of stilstaan* kan niet met zekerheid het bestaan van een varkenscyclus voor de betrokken vakdeelmarkt worden vastgesteld.

Onderwijzend personeel

In de vorige paragraaf is geconstateerd dat studenten van de PABO zich in hun keuze laten beïnvloeden door de voor hen relevante werkloosheidssituatie. Met behulp van gedetailleerder cijfermateriaal willen wij in deze paragraaf deze relatie nader onderzoeken. Aan een aantal voorwaarden voor het optreden van een varkenscyclus lijkt te zijn voldaan. De vraag naar leerkrachten in het basisonderwijs wordt uitgeoefend door een enkele werkgever (de overheid) en de uitwijkmogelijkheden naar andere beroepen zijn gering.

8. Op het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt van de Rijksuniversiteit Limburg wordt momenteel gewerkt aan een eenvoudig model om het ontstaan van varkenscycli op de arbeidsmarkt te verklaren. Het onderzoek is echter nog niet in een dusdanig stadium dat bevredigende voorspellingen kunnen worden gedaan.

9. A. de Grip, *Scholing en werk*, Den Haag, 1988.

Tabel 2. Aantal werkzame leerkrachten basisonderwijs 1977-1987^a

1977	96.675	1983	101.994
1979	99.154	1984	98.857
1980	101.193	1985	98.949
1981	103.273	1986	103.388
1982	103.179	1987	99.461

a. Gemeten in personen.
Bron: CBS

De werkgelegenheid voor onderwijzend personeel is gerelateerd aan de ontwikkeling van het aantal leerlingen en de klassegrootte in het basisonderwijs. Daar doorheen spelen nog zaken van onderwijspolitieke aard zoals integratie, sluiting en oprichting van scholen alsmede een verschuiving van leerlingen van gewoon lager onderwijs naar speciaal onderwijs. Laatstgenoemd onderwijstype is arbeidsintensiever. De vervangingsvraag die voortvloeit uit het vertrek van leerkrachten is relatief gezien niet uitzonderlijk (8,5% in 1986) maar fluctueert sterk in de tijd.

De ontwikkeling van het leerlingenaantal van de afgelopen decennia verloopt ruwweg in een drietal fasen. Een geringe stijging tussen 1968 en 1976 (+0,5% gemiddeld per jaar), een aanzienlijke daling tussen 1976 en 1984 (-2,8%) en een bescheiden daling tussen 1984 en 1988 (-1,5%). Tabel 2 laat zien dat de daling van het leerkrachtenbestand evenwel geringer is dan mocht worden verwacht op grond van de ontwikkeling van het leerlingenaantal. Reden hiervoor is de ontwikkeling van de deeltijdarbeid. Sinds het midden van de jaren zeventig is het werken in deeltijd onder leerkrachten in het basisonderwijs bijna verdubbeld.

Een betere maatstaf voor de werkgelegenheid is daarom de ontwikkeling in het arbeidsvolume (full-time equivalenten). Dan blijkt dat tussen 1977 en 1987 de werkgelegenheid gemiddeld is teruggelopen met bijna 1% per jaar. Het resterende verschil in ontwikkeling met het leerlingenaantal zit in de daling van het aantal leerlingen per school, de kleiner wordende klassen en de verschuiving van leerlingen tussen gewoon lager en speciaal onderwijs.

Ten einde te kunnen toetsen of de onderwijsinstroom in de PABO's door varkenscycluseffecten wordt gekenmerkt, hebben we de volgende vergelijking opgesteld:

$$I_t/P_t = \alpha_0 + \alpha_1 N_t + \alpha_2 D_t + \Sigma \epsilon_t$$

waarbij:

I = onderwijsinstroom in de PABO's, P = bevolking leeftijdsklasse 16-20 jr., N = arbeidsvolume onderwijzend personeel, D = dummy die vanaf 1984 de waarde 1 aanneemt, Σ = storingsterm, t = tijdsindex (1.....n).

De instroom is als afhankelijke variabele reeds gecorrigeerd voor demografische veranderingen door het opnemen van de bevolkingsvariabele (P_t). Bij de verklarende variabelen is niet gekozen voor het werkloosheidspercentage om de situatie op de arbeidsmarkt weer te geven, doch voor het arbeidsvolume. De reden hiervan is dat gegevens over de werkloosheid van onderwijzend personeel niet erg betrouwbaar zijn. Bovendien is een dummy opgenomen om de veranderingen in de opleidingsduur (van drie naar vier jaar) en het relatief zwaarder worden van de opleidingsvereisten mee te nemen.

Volgens onze inzichten moet de ontwikkeling van de werkgelegenheid (in de uiteindelijke specificatie weergegeven als de procentuele mutatie van het arbeidsvolume) de instroom positief beïnvloeden terwijl van de verlenging van de opleidingsduur een negatief effect op de instroom moet worden verwacht. Voorts zullen de potentiële PABO-

Tabel 3. Regressieresultaten instroomvergelijking

α_0	α_1	α_2	R^{2a}	DW ^b
0.0065 (10.2746)	0.1091 (4.6659)	-0.0028 (-2.3606)	0.801	0.941

Schattingsperiode 1972-1987 (n=16)
Standaardfout regressie 0,0016
Significantieniveau 0,01

a. De correlatiecoëfficiënt is voor vrijheidsgraden gecorrigeerd.
b. Durbin-Watson statistic.

studenten met een zekere vertraging reageren op de arbeidsmarktinformatie. Gekozen is voor een vertragingstermijn van een half jaar¹⁰.

De regressieresultaten van de vergelijking staan vermeld in tabel 3. Uit de tabel blijkt dat beide regressiecoëfficiënten het verwachte teken bezitten en bovendien significant zijn. Dit laatste is af te leiden uit de hoogten van de t-waarden, die in de tabel tussen haakjes staan vermeld. De 'fit' is verder bevredigend, alleen de DW-statistic is aan de lage kant.

Om te kunnen bepalen wat nu precies het reactievermogen is van de instroom op de situatie op de arbeidsmarkt hebben we de hoogte van de elasticiteit berekend¹¹. Hieruit volgt een waarde van ongeveer 0,2. Dit betekent dat indien de werkgelegenheidsdaling 1% bedraagt de instroom als aandeel van het relevante bevolkingscohort met 0,2 procentpunt afneemt. In relatieve termen lijkt dit niet veel, in absolute termen kunnen dit behoorlijke verschuivingen betekenen.

Volgens de prognoses van de Commissie prognose primair onderwijs vertoont het aantal benodigde leerkrachten in het basisonderwijs tot 1990 een daling en vanaf dat jaar weer een stijging¹². In 1990 kan naar de mening van de Commissie worden gesproken van een evenwichtige arbeidsmarktsituatie: tegenover een externe vraag naar 8355 leerkrachten (nieuwe aanstellingen) staat een geregistreerd aanbod van 10250 leerkrachten. In 1991 treedt er volgens de prognoses een spanning op: de vraag naar nieuwe leerkrachten is in dat jaar groter dan het geregistreerde aanbod. In 1992 en 1993 zal de spanning op deze deelmarkt naar verwachting nog verder toenemen. De mate waarin dit zal gebeuren hangt onder meer af van de mate waarin aanbod beschikbaar komt uit de z.g. 'stille reserve'. Bij de te verwachten discrepanties moet er rekening mee worden gehouden dat door de bestandsvervuiling de ruimte van het geregistreerde aanbod eerder zal zijn aangesproken dan blijkt uit de huidige prognoses.

Het optreden van toekomstige discrepanties bij een aantrekkelijke vraag is in overeenstemming met onze eerdere gegevens over de huidige instroom. Indien de huidige instroom over vier jaar de arbeidsmarkt betreedt is zij niet in staat te voldoen aan de inmiddels gestegen vraag¹³. Volgens de varkenscyclus zal de krapte op de arbeidsmarkt tegen die tijd weer een toeloop van studenten uitlokken.

Vervolg op blz. 823

10. Het opnemen van een vertragingstructuur bleek anderszins ook noodzakelijk omdat het arbeidsvolume op een ander tijdstip is gemeten dan de instroom in het onderwijssysteem.

11. Voor de berekening van de elasticiteit zijn de gemiddelde waarden gehanteerd van respectievelijk I/P en N.

12. Commissie Prognose Primair Onderwijs, *Vraag en aanbod in het primair onderwijs 1988-1993*, publikatie nr. 15, Den Haag, 1989.

13. We zien af van het numerieke rendement van deze groep studenten dat de laatste jaren een daling vertoont.

Conclusies en aanbevelingen

De beschikbare bronnen lijken aanleiding te geven tot de conclusie dat op sommige arbeidsdeelmarkten varkenscycli optreden. Met name markten voor hoger opgeleiden blijken gevoelig te zijn voor dit verschijnsel. Eigen schattingen op basis van tijdreeksen, welke teruggaan tot het begin van de jaren zeventig, bevestigen de hypothese dat de arbeidsmarkt voor onderwijzend personeel wordt gekenmerkt door varkenscycli.

De keuze van de deelmarkten (WO, HBO, verpleegkundig personeel) was selectief. Niet onmogelijk is dat cyclische patronen ook optreden op andere deelmarkten met een relatief lange opleidingsduur en met kenmerken die in dit artikel zijn genoemd. De kans hierop lijkt kleiner omdat in een vroeger stadium van het opleidingstraject (bij voorbeeld MBO) de uitwijkmogelijkheden nog relatief groot zijn. Uitzonderingen gelden wellicht zeer specifieke opleidingen die geen aansluiting geven op een vervolgotraject.

Het vertalen van de bovenstaande onderzoeksbevindingen van de arbeidsmarkt cycli naar aangrijpingspunten voor het beleid is niet eenvoudig. Een beleidsactie is zinvol indien reeds vóór het omslagpunt stappen worden onder-

nomen. Immers, er bestaat ook nog zoets als een verdrag tussen beleidsvorming en beleidsuitvoering. Beleidsuitvoering in een te laat stadium kan soms contra-productief werken.

Instrumenten die het verloop van de cyclus kunnen beïnvloeden zijn onder meer voorlichtingscampagnes voor een bepaalde studierichting waar een tekort dreigt, om- en bijscholing, aanpassing van arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, numerus fixus en studie- en beroepskeuzeadvies. Het inzetten van deze instrumenten vereist een goede afstemming. Succes heeft men bij voorbeeld kunnen boeken bij de omscholing van werkloze academici (veelal afkomstig uit de alfawetenschappen) tot informatici. De arbeidsmarkt perspectieven voor het om te scholen beroep waren gunstig terwijl de sociaal-economische status in het verlengde lag van de oorspronkelijke academische opleiding. Een succesvolle voorlichtingscampagne vereist een goed informatiesysteem van de vraag- en aanbodzijde van de arbeidsmarkt. Bovendien moet men inzicht hebben in het effect van een dergelijke campagne. Aan dit inzicht mankeert nog een en ander.

Tot slot merken we op dat bij de geldende vrijheid van studiekeuze het optreden van varkenscycli nooit kan worden uitgesloten. Een al te sterke beïnvloeding van de studiekeuze, hetzij positief hetzij negatief, zal vermoedelijk op weerstanden stuiten.

A. Bouman